

Geir Winje

1998 (2004)

KUNST OG ESTETIKK I BUDDHISMEN

EN ENKEL INNFORING

I KRL-faget inngår kunst og kunstbetraktning som en viktig del, både didaktisk og faglig - ikke minst i småskolen. Derfor trenger vi en del kunnskaper om kunstens rolle i buddhismen, slik at vi ikke uten videre "leser" buddhistisk kunst med vestlige briller. Skolen bør tilstrebe en forståelse av religiøs kunst som er mest mulig i tråd med den enkelte religions selvforståelse.

I denne artikkelen vil jeg peke på noen generelle prinsipper innenfor buddhistisk kunstforståelse (estetikk - hoveddel I), og deretter ta for meg noen av de kunstneriske uttrykkene vi møter i buddhismen (hoveddel II): Skulptur, geometrisk bildekunst, arkitektur, musikk og fortelling.

I. ESTETISKE PRINSIPPER

Buddhismen utfoldet seg samtidig med Aleksander den Stores dominans over Midt-Østen og det indiske subkontinent. Derfor har buddhistisk kunst fra denne tiden klare tegn på hellenistisk innflytelse. Samtidig er hinduismen det viktigste bakgrunnsteppet for buddhismen, og hinduisk estetikk er i høyeste grad basis for buddhistisk kunst. Møtet mellom gresk-hellenistisk kultur og hindu-kulturen gir oss én av nøklene til å forstå den buddhistiske, i og med at to forståelser av *tiden* møtes her.

1. Historisk forankring - nirvana-forankring

I motsetning til i hinduismen finner i vi i buddhismen en form for historisk forankring, fordi den historiske Buddha har en så fremtredende plass i religionen. Dette preger også deler av kunsten, der et viktig anliggende er å fremstille den historiske Buddha (Siddhatta Gotama eller Sakyamuni), som har levd i tiden. Samtidig er det slik at disse historiske fremstillingene peker ut over det tidsbundne, fordi selv den historiske Buddha forstås som en representant for *den evige læren (dharma)*. Han anskueliggjør evige prinsipper, selv om han i ett av sine liv fremsto som en lærer i kjøtt og blod.

Det er særlig i tidlig buddhistisk kunst at vi finner Buddhafremstillinger der det historiske aspektet er tydelig. Som nevnt har dette en viss sammenheng med den greske innflytelsen i India under hellenismen. Et annet eksempel på hellenistisk innflytelse er de mange løvefremstillingene i buddhistisk kunst. Løven, og ikke tigeren, er et gjennomgående symbol - den "brøler ut Buddhas lære". Før de første Buddhastatuene ble skapt 3-400 år etter Buddhas død, finner vi en mer beskjedne kunstform: Ikke templer, men ifølge legenden åtte gravmonumenter til minne om Buddha. Ikke Buddha-statuer, men Buddha-symboler som "lotusføtter", "lærens hjul" og lignende.

Tross hellenistisk innflytelse, ligger den estetiske nøkkelen til buddhistisk kunst i hinduismen. Relativt tidlig finner vi fremstillinger av hinduguder side om side med *buddhaer*. Som i hinduismen forstås den dennesidige, materielle verden som *samsara*, det vil si som en slags illusjon. Tid og rom er relative størrelser, og selv den historiske Buddha forstås som noe annet og mer enn et menneske som har levd et liv i historien. Fordi den "egentlige" verden, den "virkelige virkeligheten" finnes hinsides tid og rom, blir kunstens religiøse oppgave å peke på den. For enkelhets skyld kaller vi denne virkelige verden hinsides *samsara* for *nirvana* (det faller utenfor artikkelens rammer å problematisere dette begrepet).

Når kunsten skal representere *nirvana* i *samsara*, får vi en del estetiske idealer som ikke har noen parallell i Vesten, der et jødisk historiesyn har preget kunsten i 2000 år. Et av de lettest tilgjengelige prinsippene gjelder *harmoni*. Buddhas vei går *fra* tiden *mot* det tidløse, *fra* lidelse, begjær, misnøye og disharmoni *mot* Nirvana, der begjæret er slukket. Derfor vil enhver Buddha-fremstilling forsøke å reflektere denne harmonien. Relativt tidlig utviklet det seg estetiske konvensjoner eller koder for hvordan denne harmonien skulle fremstilles kunstnerisk, for eksempel virker *Buddha*-figurenes ansikter innadvendte, fjerne og drømmende. Vi kan også si at buddhistisk estetikk har et *etisk* aspekt: *Buddhaene* og *bodhisattvaene* (se nedenfor) fremstilles som etiske forbilder. Ved å betrakte dem, kan en få del i deres frihet, harmoni og etisk høyverdige karakter.

Den buddhistiske kunsten er først og fremst *symbolsk*. Både figurativ og geometrisk kunst, musikk og arkitektur, gir form til åndelige prinsipper, og hensikten med dem alle er meditativ betraktning og innlevelse. Betraktning av bildekunst kan i religiøs sammenheng forstås som *visualisering* av de åndelige prinsippene som kunsten gir form til. Visualiseringen er et hjelpemiddel eller utgangspunktet for *objektløs meditasjon*. Målet for kunstbetraktningen er å frigjøre seg fra den - å få del i de ideene kunsten uttrykker, uten å støtte seg til former eller lyder.

Et grunnleggende symbol er *sirkelen*, som går igjen i mange sammenhenger og kombinasjoner: Buddha sitter gjerne i en sirkelrund lotus, *mandalaene* (se figur) har sirkelen som grunnform, *stupaene* (tempellignende bygninger – se s.) har sirkelen som ett av sine grunnelementer, osv. Sirkelen kan representere helhet og fullkommenhet, men også fred og frihet fra den materielle verden. Samtidig kan sirkelformen representere *samsara*, den evige syklusen av gjenfødelse og en sirkulær tidsforståelse.

De mange fremstillingene av *hjul* er derfor typisk for buddhismen – eksempler er reinkarnasjonens hjul (figuren til høyre nedenfor) og lærens hjul. *Firkanten* innskrives i eller omskriver ofte sirkelen, som et symbol på den materielle virkeligheten: De fire verdenshjørner og de fire elementene. Når sirkelen står for *samsara* og evig bevegelse, kan firkanten stå for den faste og absolutte. Når firkant og sirkel kombineres, er det et uttrykk for

at *nirvana* og *samsara* tross alt henger sammen. Buddhas lære om veien til *nirvana* innebærer at utgangspunktet for denne veien er her og nå, i tiden og rommet.

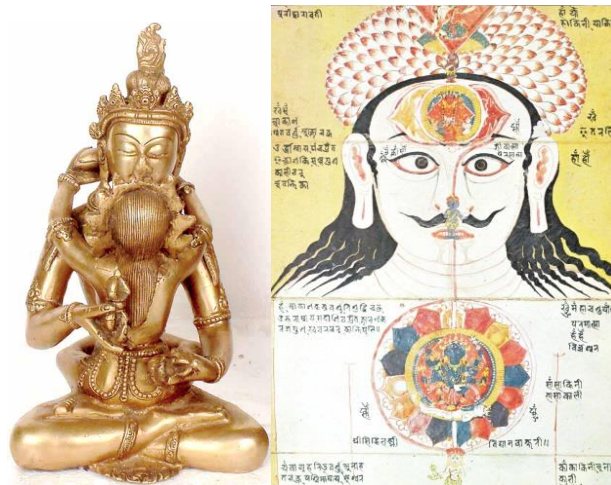
Et annet gjennomgående symbol er *lyset*, som i likhet med sirkelen uttrykker *nirvana*. *Nirvana* kan ikke defineres, men antydes ved hjelp av negasjoner: I *nirvana* “finner ikke vann, jord, ild eller luft sin grunn”, i *nirvana* “forsvinner langt og kort, fint og grovt, godt og ondt”. Denne virkeligheten unndrar seg analyse, men er likevel virkeligere enn den materielle og tidbundne verden. “Når bevisstheten opphører, forsvinner den i *nirvana*.” (Sitatene i dette avsnittet er hentet fra *Digha-Nikaya I, 223*.) *Nirvana* er altså knyttet til en spesiell bevissthetstilstand (eller snarere mangel på bevissthet), og det er denne buddhismen vil lede mennesket til. Kunstens viktigste oppgave er å symbolisere den, og kraftige symboler kan både vekke og hjelpe den enkelte til å søke *nirvana* fremfor *samsara*. Lyset er et slikt symbol. Lyset forestiller ikke *nirvana*, men kan brukes i det mentale arbeidet mot *nirvana*-bevisstheten. Derfor er så mange buddhastatuer av gull og andre skinnende metaller, og derfor brennes ofte lys i rituell sammenheng.

Dette henger videre sammen med den buddhistiske kunstens fremstillinger av *energi*. *Dharmisk* energi er den energien som vokser frem av innsikten i Buddhas lære, en "overjordisk" energi som får sitt estetiske uttrykk i fremstillingen av det fredfylte og oppmerksomme. Både *buddha*-figurer og landskap kan fremstilles med denne energien. I Kina er bambustreet et tradisjonelt symbol for denne formen for energi: Det er både sterkt og fleksibelt. Denne åndelige energien fører også til at mannlige *buddhaer* og *bodhisattvaer* gjerne fremstilles med feminine trekk: Visdommen og den åndelige innsikten forstås som "feminin kraft". Mange *bodhisattvaer* og *buddhaer* fremstilles også som par: En mannlige

bodhisattva eller *buddha* kan avbildes sittende i samleie med en kvinnefigur som symboliserer hans visdom (*yab yum* – se tibetansk figur nedenfor).

Mye kunst fremstiller også andre former for energi som kan symboliseres med ulike farger. Den grunnleggende energien er den *jordiske* energien, og denne transformeres flere ganger og går gjennom flere stadier i løpet av den enkeltes utvikling mot *nirvana*. Energien er lokalisert i ulike *chakraer* (kraftsentra i kroppen). Et av *chakraene* (*vac*) er knyttet til halsen, som symboliserer tale og lære, altså en form for "intellektuell energi". Et annet kraftsenter (*citta*) sitter i pannen og symboliseres ved skrekkinngytende monstre, "rasende helter" innhyllet i flammer.

Mye av det jeg foreløpig har nevnt er hentet fra ulike retninger innenfor buddhismen - både fra *theravada*- og *mahayana*-buddhismen. Innenfor *mahayana* har mange buddhistiske retninger aksentuert enkelte sider ved den opprinnelige buddhismen, og derfor utviklet særegne estetiske prinsipper. Vi skal se litt på to av dem: *Zen* og *vajrayana* (jf tibetansk buddhisme).

2. Zen

Zen (meditasjon) er den japanske betegnelsen på en *mahayana*-retning der *meditasjonen* (kinesisk *ch'an*) er rendyrket på bekostning av både filosofiske og mer folkelige *mahayana*-retninger (for eksempel "Det rene lands skole", som dominerte i Kina med sin lære om "paradiset i vest"). Innenfor *zen*-buddhismen finner vi prinsipielt lite spekulativ filosofi, og i større grad et ideal om *desinteressert nærvær*. Desinteresse betyr i denne sammenhengen å ikke engasjere seg affektivt, og nærvær betyr å være 100% til stede her på jorden. Disse idealene er ifølge *zen* i tråd med Buddhas opprinnelige lære.

Nærvær-idealet fører til en særegen estetikk. For det første blir kunstnerisk aktivitet forstått som en måte å være nærværende på. En kunstner skal ikke først og fremst lage kunst som peker på *nirvana* hinsides tid og rom, det er snarere slik at kunstnerisk aktivitet forstås som en slags meditasjonsform. Både kunsten og hverdagslivet oppvurderes og har verdi i seg selv. Mye kunst fremstiller naturmotiver. I *zen*-buddhistiske landskapsmalerier er ikke landskapet bilde på *nirvana*, men det har egenverdi, det hviler i seg selv og er tilstede i verden, i tråd med *zen*-idealene.

En annen konsekvens av dette synet er at det å leve i verden (hverdagslivet) blir en kunstart. Å servere te, stelle i hagen og lage blomsteroppsatser er tre eksempler på dette. I tillegg finner vi innenfor *zen* meditasjonsteknikker som har form av kampsport (for eksempel karate), bueskyting, porselensmaling osv. En tredje konsekvens er at de fleste *zen*-buddhister mediterer med åpne øyne. Idealet er å være til stede her og nå.

I *zen*-buddhismen finner vi også estetiske idealer som er sjeldne i religiøs kunst, for eksempel *humor* og *avslappethet*. De fleste religioner - også den tradisjonelle buddhismen - fremstår jo som svært alvorlige livssyn, der mye står på spill i den kosmiske konflikten religionen forstår seg selv i lys av. Innenfor *zen* er fokuseringen på tilstedeværelsen i hvert enkelt øyeblikk så stor, at en øyeblikksopplevelse som *latter* får en egenverdi. Vi finner derfor mye komisk kunst, blant annet karikaturtegninger, i *zen*-buddhismen.

Ifølge enkelte *zen*-skoler oppnår en ingen *nirvana*-opplevelse ved hjelp av systematisk meditasjon. Meditasjonen kan riktignok muliggjøre dette målet, men selve opplysningen (japansk *satori*) kan bare oppleves ved hjelp av “sjokkterapi”. Derfor finner vi mye gåtefull *zen*-kunst, for eksempel *koan*, tilsynelatende absurde gåter eller dikt som ikke kan forstås intellektuelt, men bare intuitivt av en som har opplevd eller opplever oppvåkningen.

I forlengelsen av denne forståelsen blir ikke idealet å “uavlatelig arbeide på sin frelse”, men å *vente* tålmodig. Frosken er et typisk *zen*-symbol: Den er både morsom og forbilledlig der den urørlig venter i timesvis på neste flue. En *zen*-mester - en som har nådd *nirvana* - kan gjerne fremstilles i avslappet positur. På den annen side finner vi også *zen*-klostre der disiplinen er ekstrem, så dette er ikke noe entydig bilde.

3. Vajrayana

I den tibetanske buddhismen finner vi elementer fra både den før-buddhistiske, sjamanistiske *bon*-religionen og fra tantrisk hinduisme. Fra *bon*-religionen kommer et mer *magisk* virkelighetssyn inn i buddhismen, noe som fører til et “magisk kunstsyn”: Religiøse kunstverk får, i likhet med talismaner og lignende, funksjon som kraftgjenstander. Magi er per definisjon å manipulere overnaturlige krefter, og ved hjelp av ritualer, magiske gjenstander og konsentrasjon kan magien bli effektivisert. Et typisk tibetansk magisk hjelpemiddel er den rituelle dolken (*phurbu*), som kanaliserer kraft på samme måte som *mantraer* (kraftfulle lyder som blant annet brukes i meditasjon).

Fra *tantra* har den tibetanske buddhismen overtatt og videreutviklet et menneskesyn med fokus på ulike former for åndelig energi. I kanaler i kroppen og i de såkalte *chakraene* finnes

denne energien, og gjennom meditasjonsøvelser og ritualer kan den frigjøres og styres. Den tantriske seksualsymbolikken finner vi også igjen i *vajrayana*. Dolken (jf det mannlige kjønnsorgan) og mantraet er to av symbolene på det maskuline, og i selve begrepet *vajrayana* (*vajra*: diamant eller lyn) ligger et tredje symbol på det samme. Det feminine aspektet symboliseres blant annet ved den rituelle skålen (*kapala*), lotusblomsten og det kvinnelige kjønnsorgan.

Det kjente mantraet OM MANI PADME HUM gir uttrykk for foreningen mellom det mannlige og det kvinnelige: PADME HUM kan oversettes med "juvelen i lotusblomsten", og ulike samleiefremstillinger symboliserer foreningen mellom det mannlige og kvinnelige. I hvert enkelt menneske kan det mannlige og kvinnelige integreres gjennom meditasjon og på andre måter. Det mannlige kjennetegnes ved rituellet arbeid og meditasjonsteknikker, mens det kvinnelige aspektet kjennetegnes ved visdom. Uten visdom fører meditasjonen til lite annet enn avansert religiøsitet, men uten meditasjonen forløses heller ikke vår kvinnelige side, den iboende visdommen. Teknikken og visdommen (det maskuline og det feminine) forenes i det den mediterende "åpner" det siste *chakraet* (på issen), og oppretter "direkte kontakt" med universet, det vil si "kosmisk bevissthet" eller *nirvana*.

Et siste særtrekk jeg vil nevne når det gjelder *vajrayana*, er de mange dødssymbolene som går igjen: Rosenkranser, instrumenter, skåler og lignende lages gjerne av menneskeknokler og hodeskaller, og for en vestlig betrakter kan dette virke makabert. Som all annen symbolikk inneholder dødssymbolikken flere elementer. For det første handler det om døden som uunngåelig: Skal en kjenne livet, må en også kjenne døden. For det andre er døden et symbol på liv. Døden er porten til gjenfødelse eller *nirvana*.

II. NOEN EKSEMPLER

Jeg vil i denne hoveddelen se nærmere på noen områder innenfor kunsten, som er aktuelle innenfor skolens undervisning om buddhismen. Jeg vil i liten grad gå inn på konkrete eksempler, men forsøke å sammenfatte slik at typiske trekk blir poengtert.

4. Skulptur

Skulpturelle fremstillinger i buddhismen omfatter blant annet *buddha*- og *bodhisattva*-figurer. En *buddha* er en oppvåknet, og skulpturene har tradisjonelt vist dette ved å plassere "det tredje øye" i *buddhaens* panne som et symbol på denne innsikten. Dessuten ser *buddhaene* ofte innadvendte og drømmende ut, fordi de allerede har trådt inn i en annen dimensjon - *nirvana*. Et annet trekk ved buddhastatuene er de symbolske håndstillingene (*mudraene* – se figur nedenfor: noen av *bodhisattva* Avalokiteshvaras 1000 armer), gester vi finner igjen i indisk dans og hinduisk kunst. I tillegg til *mudraer*, holder ofte *buddhaene* symbolske gjenstander i hendene, for eksempel en bok eller konkylie (Buddhas lære), en lotusblomst

(opplysning) eller en juvel (lyn, lys, mantra, kraftfulle ord og teknikker, selve "arbeidsredskapet" på veien mot *nirvana*). Ofte sitter også *buddhaen* i en lotusblomst.

De eldste *buddha*-fremstillingene (fra de første århundrene etter Kristus) er i nordvest sterkest preget av hellenistiske forbilder (se figuren til venstre nedenfor), mens de lenger syd minner mer om tradisjonell hindu-kunst. Etter hvert fikk statuene et stadig sterkere preg av den kulten de inngikk i, blant annet ble det laget flere fremstillinger der Buddha får et mer guddommelig preg, for eksempel i kjempestatuer og forgylte figurer.

Innenfor *mahayana* ble *bodhisattvaene* dyrket i stadig større omfang. Dette var *buddhaer* som ikke forlot verden for å gå inn i *paranirvana* (det hinsidige *nirvana*), men vendte tilbake til *samsara* for å hjelpe mennesker og andre levende vesener. Disse ble ofte dyrket som frelserskikkelser, og fremstilles skulpturelt i tråd med andre *buddha*-figurer. En vestlig betrakter ser ikke uten videre forskjell på en *buddha* og en *bodhisattva*, selv om bodhisattvaene oftere fremstilles som kongelige personer. De forskjellige skikkelsene fremstilles også ulikt avhengig av hvilke aspekter som symboliseres. De er ofte forsynt med visse kjennetegn, på samme måte som middelalderens helgenfremstillinger i Europa. Et par kjente eksempler er *Avalokiteshvara*, Tibets "skytshelgen", og *Maitreya*, den fremtidige *buddha* (se figurer nedenfor: *Avlokiteshvara* i kvinnelig form [kinesisk; Kuan Yin eller Guanyin] og *Maitreya* i tibetansk utforming, samt i kinesisk utforming som munk [«laughing Buddha»]). *Bodhisattvaene* kan fremstå i både mannlig og kvinnelig form, men også som dyr eller monstre.

I *Triṣaṣṭyavastava* og andre tekster omhandles "Buddhas tre legemer": *Dharmakaya* (*dharmalegemet*), *sambhogakaya* (salighetslegemet) og *nirmanakaya* (forvandlingslegemet). Ved å betrakte en *buddha*-figur meditativt, ser en etter hvert ikke bare det fysiske legemet, men innser at Buddha er en representant for *dharmā* (den evige læren), og at det er mange *buddhaer*. Salighets- og forvandlingslegemet forstås som *buddhaenes* alt-gjennomtrengende vesen, og kan bare erfares av *bodhisattvaer* og andre med overnaturlig innsikt. Denne læren antyder noe av kompleksiteten og det store perspektivet som *mahayana*-buddhismen tillegger estetikken

Jeg vil også nevne et par andre motiver, som skriver seg fra tiden før *buddha*-statuene, nemlig lotusfotter og hjul. Disse finner vi både i skulptur og bildekunst. Lotusfoten er *buddhaenes* fotavtrykk, og symboliserer ham like mye som en statue. At nettopp føttene er avbildet og dyrket som symbol, henger blant annet sammen med læren om *det jordiske* som utgangspunkt for buddhismens vei mot *nirvana*. Selv en *arhat* (en som har nådd *nirvana*-bevisstheten) kan fortsette å leve her i tiden og rommet, selv om han samtidig opplever *nirvana*. Fotavtrykket kan derfor sies å symbolisere "jordbunden transcens".

Hjulet symboliserer først og fremst "lærens hjul", ofte med åtte eiker som representerer den åttedelte vei. Dette hjulet begynte å bevege seg da den historiske Buddha satte det i gang, men må egentlig forstås som *dharmā*, den evige livsloven, som gjelder uavhengig av alle *buddhaer*, og som alltid har vært i bevegelse. Hjulet kan også symbolisere *samsara*, reinkarnasjonens evige gjentakelser. At symbolet muliggjør både en negativ og en positiv tolkning er viktig. Det sier flere motstridende ting på én gang, og kan derfor ikke erstattes av rasjonelle begreper. Fordi symbolet er så rikt på mening, egner det seg til meditativ betraktning over tid. En tredje måte å tolke hjul-symbolet på, henger sammen med sirkelen (se del 1).

5. Geometrisk bildekunst

Mandalaene er geometriske meditasjonsbilder på papir, stoff eller annet materiale, som vi særlig kjenner fra Tibet. De har sine røtter i hindu-kunsten. *Mandalaenes* grunnmønster er sirkelen, ofte kombinert med firkanten, og de må tildels forstås som todimensjonale fremstillinger av tredimensjonale motiver, det vil si at de visuelt kan oppleves som relieffer, der gjerne midtpartiet tenkes å tre frem fra bildeflaten.

Mandalaene fremstiller først og fremst åndelige sannheter. Mange viser *nirvana* eller veien til *nirvana* (se figuren til venstre på s. 3), men et poeng er at de - som all symbolsk kunst - fremstiller flere ideer på én gang. Derfor kan mange mandalaer "leses" på flere måter, for

eksempel kan både verden (makrokosmos) og mennesket (mikrokosmos) fremstilles samtidig. Det er snakk om intrikate korrespondansesystemer, der både farger, figurer, geometriske former og plassering har betydning. Samtidig ligger symbolikken i flere lag, det enkelte symbol får stadig utvidet betydning ettersom betrakteren nærmer seg en mer fullkommen forståelse.

For en vestlig betrakter vil det første møtet med en *mandala* fort dreie seg om å forstå de mest iøynefallende symbolene, mens en etter års betraktning vil forstå mer, og derfor i større grad kan bruke intuisjonen når en betrakter det. Nettopp intuisjon er viktig, fordi en da nærmer seg en meditativ betraktning. Meditasjon kan innebære visualisering, men ikke nødvendigvis. Bildet kan være et hjelpemiddel for oss når vi prøver å forstå buddhismens sannheter om *samsara* og *nirvana* og sammenhengen mellom dem. Den meditative bruken av bildet er først og fremst et hjelpemiddel i det indre arbeidet den enkelte buddhist utfører. *Mandalaene* kan for eksempel fremstille de ulike stadier i meditasjonsprosessen, og knytter disse til ulike symboler og korrespondansesystemer, for eksempel *chakraene*.

Hensikten med denne artikkelen er ikke å forklare enkelte mandalaer, men jeg vil likevel peke på tre eksempler. For det første finnes mange *mandalaer* som fremstiller "*samsaras* syklus" (figuren til høyre på s. 3). Her er ofte symbolene svært figurative, og *mandalaen* kan derfor lettere brukes i norsk skole enn de mer abstrakte eksemplene. *Samsara*-mandalaen viser en del grunnleggende sannheter om menneskelivet slik det forstås i buddhismen, og er derfor egnet til meditasjon omkring sentrale begreper som lidelse og begjær.

De fleste *mandalaene* fremstiller derimot ulike varianter over temaer som *nirvana*, oppvåkning og opplysning, med andre ord forestillinger som kan være vanskeligere å forstå for norske betraktere. *Nirvana* beskrives jo gåtefullt i de buddhistiske tekstene, og en religiøs forståelse av en transcendent virkelighet krever selvsagt mer av en kulturfremmed betrakter enn forståelsen av dennesidige forhold. Et viktig element i *mandalaen* til høyre på side 3 er firkanten, som kan representere den sansbare verden og de fire grunnstoffene. Fire "porter" leder inn til de trinnene mot *nirvana*, og dette viser hvordan *nirvana* er like mye dennesidig som hinsidig. Selv om *nirvana*-opplevelsen kan betegnes som en åndelig opplevelse, er utgangspunktet for den (selve meditasjonen) knyttet til kroppen eller materien. *Mandalaen* understreker altså sammenhengen mellom menneskelivet i tid og rom og *nirvana* hinsides tid og rom.

I det siste *mandala*-eksempelet (nedenfor) er det tantriske innslaget tydelig, noe vi ser av de mange parene som fremstilles. Denne *mandalen* kan med fordel leses nedenfra og oppover: Den nederste gruppen med figurer tilsvarer hjerte-*chakraet*, de midterste figurene (i sirkelen) er innhyllet i flammer som symboliserer voldsom energi tilknyttet hals-*chakraet*, og de øverste figurene tilsvarer hode-*chakraet* og den fredfylte *nirvana*-bevisstheten. Denne *mandalaen* kan altså forstås som en fremstilling av menneskets ulike energiformer, som "vekket" på de ulike stadiene på veien mot kosmisk bevissthet. I tillegg inneholder *mandalaen* både forsterkende (blant annet fargesymbolikken) og alternative symboler knyttet til andre tolkninger. *Mandalaen* korresponderer for øvrig med *Den tibetanske dødebok*, som beskriver hva som skjer og hvem en møter etter døden..

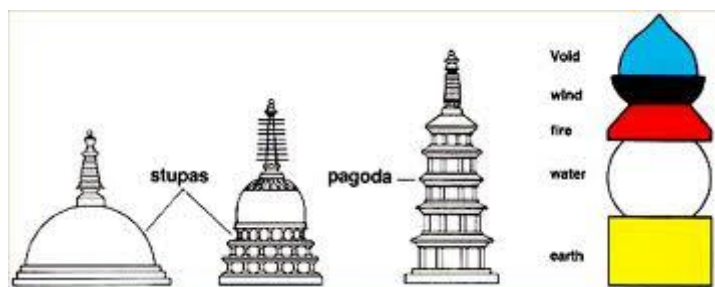

Uansett særpreg fremstiller alle *mandalaene* totaliteten i mikro/makro- kosmos. "Alt" finnes i enhver fremstilling.

6. Arkitektur

Når det gjelder buddhistisk arkitektur, velger jeg å fokusere på *stupaen*, det mest typiske av alle buddhistiske byggverk. *Stupaene* hører til i klosteranlegg, templer og ute i naturen, og fungerer like mye som skulptur som byggverk i tradisjonell forstand. De eldste *stupaene* ble bygget etter forbilde av indiske gravmonumenter (venstre figur nedenfor, figuren i midten viser en tibetansk variant, mens pagoden er en østasiatisk variant), men fikk snart en selvstendig funksjon som symbol. Derfor finner vi *stupa*-formen i miniatyrer til bruk på husaltene og som en integrert del i utformingen av for eksempel *mandalaer* og rituelle gjenstander.

Stupaen består tradisjonelt av fem former, som tilsvarer fem *chakraer*, fem sanser og fem elementer. Den kvadratiske grunnformen tilsvarer jord, mens kuleformen over representerer vann. Spiret som hever seg over de to grunnelementene tilsvarer ilden. Dette er ofte delt i 13 skiver, som symboliserer 13 stadier på meditasjonsveien mot innsikt. En halvmåne eller paraplyform på toppen tilsvarer luft, og helt øverst finner vi en liten flamme: Eter, eller det subtile grunnstoffet som tilsvarer menneskets sjel eller ånd (jf *citta*, *chakraet* på toppen av hodet).

På denne måten tilbyr *stupaen* nok et referansesystem. Symbolikken kan forstås parallelt med symbolikken i *mandalaer* og buddha-figurer. Denne parallelliteten understrekes i ideen om *stupaen* som bilde på "Buddhas sinn", et motsvar til statuene som "Buddhas kropp" og de buddhistiske tekstene som "Buddhas tale". Alle disse symbolsystemene sier dypest sett det samme.

7. Musikk

Musikk innenfor buddhismen kan forstås i lys av den hinduistiske læren om læren om *mantra*. *Mantraet* er en kraftfull lyd, som setter mennesket i forbindelse med den energien som kan lede det bort fra *samsara* og mot *nirvana*. I tibetansk sammenheng er denne forståelsen av lyd og musikk særlig sentral, og lyden brukes aktivt for å påvirke bevisstheten. Trommer, bjeller, cymbaler og ulike blåseinstrumenter inngår i et lydbilde som for en vestlig lytter minner mer om et orkester som stemmer instrumentene, enn om en harmonisk melodi. Lydene som frembringes kan forstås som "redskaper". Hensikten er å "åpne" bevisstheten mot den virkeligheten all buddhisme søker mot, og som jeg i denne artikkelen kaller *nirvana*.

Nirvana kan forstås som den tomheten alle fenomener springer ut av, eller som den stillheten som er "alle lyders mor". Derfor inneholder buddhistisk rituell musikk mye pauser. Hensikten med både pauser og lyder er å hjelpe utøveren eller tilhøreren til å fokusere bevisstheten. Slik forstått er buddhistisk musikk meditativ. Som i tradisjonell meditasjon, der en konsentrerer seg om sin egen pust, en *mandala* eller andre egnede fokusobjekter, skal musikken muliggjøre en endret bevissthetstilstand, der en er til stede her og nå, men samtidig trer ut av hverdagsbevisstheten. Idealet er ikke å "bli borte" i en ekstatisk musikkopplevelse, men å være årvåkent til stede med alle sanser.

Fokuseringsaspektet er enda klarere i den vokale musikken. Mange har etter hvert hørt buddhistisk "chanting", en helt spesiell sangform, der vibrerende strupelyder tenkes å gi lyd til den "primale vibrasjonen" på samme måte som *mantra*-meditasjon forstås som menneskets tilpasning til "urlyden". Sang brukes i mange rituelle sammenhenger: "De tre juvelene" synges i klostrene, hellige tekster resiteres, bønner fremsies og så videre, både med og uten akkompagnement av instrumenter. Uansett sangens kontekst, er et vesentlig estetisk prinsipp basert på læren om menneskets egentlige forankring utenfor tiden og rommet, utenfor *samsara*. Vår forankring er i *nirvana*, som kan erfares gjennom arbeid med bevisstheten, og all musikk forstås best som en av flere metoder i dette arbeidet.

I tillegg har alle livets aspekter sin plass i den buddhistiske kunsten, noe vi ser i de mange dans- og drama-forestillingene som finner sted ved høytider og andre rituelle anledninger. Et eksempel er den japanske *noh*-dramaet, en meditativ og nærmest stillestående teaterform som etter hvert er blitt kjent i Vesten.

8. Fortelling

Buddhistisk litteratur er kanonisert i ulike samlinger, der klosterregler og filosofiske tekster ruver, men vi finner også en del fortellingsstoff. De mest kjente fortellingene er knyttet til Buddhas liv, både det han levde på 500-tallet før Kristus, og liv han levde tidligere (*jataka*-

fortellingene). I tillegg forteller litteraturen om andre *buddhaer* og særlig om *bodhisattvaer*. Disse fortellingene er ofte appellative, i og med at etiske idealer fremstilles narrativt.

Forskjellen mellom vestlige religiøse fortellinger, slik vi finner dem i for eksempel evangeliene og hagiografien, og de buddhistiske fortellingene er tilsynelatende ikke så stor. Faren for "feillesing" er likevel - eller kanskje nettopp derfor - til stede. En typisk felle for en vestlig leser er å lese vestlige verdier inn i disse tekstene på en ukritisk måte. På den annen side må vi akseptere at dette skjer når norske barn for første gang møter disse fortellingene.

Fortellingen om Buddhas liv er filmatisk gjenfortalt i deler av filmen "Lille Buddha", der Keanu Reeves spiller prins Siddharta. Fortellingen om Buddhas vei mot *nirvana* er forbilledlig, og oppfordrer tilhøreren eller leseren til å finne *sin* vei. De religiøse idealene knyttes ikke opp mot lydigheten mot en gud, men mot å søke sannheten på en mer selvstendig måte. Buddha fremstår som den store "gjennomskueren", og i dette ligger appellen. Han gjør et analytisk arbeid som hans tilhengere oppfordres til å gjøre etter ham.

Samtidig veies dette aspektet opp mot andre aspekter på en slik måte at buddhismen heller ikke kan forstås som en "sannhetssøken" i vestlig, naturalistisk forstand. Buddhas forbilledlige personlighet karakteriseres også som *medfølende* inntil det selvutslettende. En kjent og kjær fortelling om Buddha i et tidligere liv, der han fremstår som en *bodhisattva*, handler om at han ofret livet sitt for å redde en tiger fra sultedøden, en handling de færreste kristne helgener ville gjøre i tradisjonell hagiografi.

I tillegg til hans sannhetssøken og barmhjertighet, er hans mentale *likevekt* også poengtert i fortellingene. Dette er en sinnslikevekt som kan arte seg som kynisme for en vestlig tilhører. Den kristne tradisjon har jo vektlagt en form for medfølelse der affekt (sterke følelser) har inngått som motivasjonsfaktor, jamfør bibelske utsagn som "Jesus syntes inderlig synd på dem". Buddha fremstår som uforstyrrelig i sin opphøyede ro, og meditasjonsveien handler om å gjennomskue affekten som en illusorisk drivkraft.

Ifølge buddhismen tror mennesket at det har en personlighetskjerne, men denne avsløres gjennom meditativ analyse. Det vi tror er personligheten vår, er egentlig de tre drivkreftene begjær (en form for egoisme), affekt og ignorans (jf den innerste sirkelen i figuren til høyre på s. 3). Buddhistisk etikk handler om å erstatte disse med de motsatte egenskapene, nemlig medlidenhet med alle levende vesener, sinnets likevekt, og fordomsfri sannhetssøken. Men alle disse egenskapene, både de negative og de positive, er ifølge buddhistisk lære illusoriske. Selv om vi utvikler oss til "gode mennesker", finnes vi egentlig ikke. Det eneste som finnes er til syvende og sist *nirvana*, og det er denne virkeligheten den buddhistiske kunsten peker på.